

Prof. dr hab. Ilona Czamańska

Poznań, 28 stycznia 2026 r.

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Profesor emerytowana

Recenzja rozprawy doktorskiej Huberta Beczka *Hospodar Jeremi Mohyła jako gwarant polskich wpływów w Mołdawii (1595-1606)*

Przełom XVI i XVII wieku to szczególny okres w dziejach księstw rumuńskich, jak i całej środkowej Europy. Tzw. wojna piętnastoletnia między Imperium Osmańskim a Cesarstwem (1591/93-1606) mocno zaktywowała cały region wzbudzając zarówno rozmaite nadzieje na zmianę istniejącej sytuacji politycznej, jak i obawy przed takimi zmianami. Dla Rzeczypospolitej zwycięstwo i wzmocnienie każdej ze stron było równie niepożądane i niebezpieczne, szczególnie jednak obawiano się dalszej ekspansji Turcji, z którą wzajemne relacje już od końca lat osiemdziesiątych XVI wieku bardzo się pogorszyły, a z Tatarami trwała faktyczna, choć formalnie niewypowiedziana wojna. Szczególne niebezpieczeństwo pojawiło się jednak w momencie, gdy w maju 1595 roku zapadła w Stambule decyzja o likwidacji księstw rumuńskich jako wasalnych wprawdzie wobec sułtana, jednak nadal samodzielnych państw i zamiany ich w regularne ejalety osmańskie. Skłoniło to kanclerza i hetmana wielkiego koronnego Jana Zamoyskiego do interwencji zbrojnej w Mołdawii, której rezultatem było osadzenie na tronie mołdawskim przebywającego na emigracji w Polsce wysokiego rangą bojara mołdawskiego (wielkiego dwornika Ziemi Dolnej), a zarazem jego osobistego przyjaciela, Jeremiego Mohyły (rum. Movilă). Niespodziewana akceptacja tego gospodarza na tronie mołdawskim przez Imperium Osmańskie odsunęła niebezpieczeństwo likwidacji gospodarstwa mołdawskiego i otworzyła drogę do krótkotrwałego i trudnego kondominium polsko-tureckiego w Mołdawii.

Autor przedstawionej rozprawy doktorskiej, Hubert Beczek, podjął próbę analizy jak to kondominium funkcjonowało. Temat pracy *Hospodar Jeremi Mohyła jako gwarant polskich wpływów w Mołdawii (1595-1606)* sugeruje, że głównym przedmiotem badań będzie osoba Jeremiego Mohyły i jego rola polityczna w tworzeniu i utrzymaniu tego

układu politycznego, zainteresowania badawcze Autora poszły jednak w trochę innym kierunku, polityczno-wojskowym bardziej z polskiej, mniej z mołdawskiej perspektywy.

Całość pracy podzielona została na trzy obszerne rozdziały: 1. Osadzenie Jeremiego Mohyty na tronie i okres stabilizacji (1595-1599), 2. Wojenne zawieruchy (lata 1600-1602), 3. Relacje polsko-mołdawskie podczas rządów Jeremiego Mohyty i końcowy okres jego panowania (lata 1603-1606).

Rozdział pierwszy składa się z dwóch części. Pierwsza część to bardzo szczegółowy opis wyprawy Jana Zamoyskiego do Mołdawii z 1595 roku. Wykorzystano tu krytycznie bogaty materiał źródłowy zarówno publikowany, jak i niepublikowany. Temat ten podejmowany był już wprawdzie zarówno w polskiej, jak i rumuńskiej literaturze historycznej, jednak nie w tak szerokim zakresie. Niestety w tym natłoku działań polskich zmarginalizowane zostały działania samego Jeremiego Mohyty, a były one znaczące, bowiem to jego działania dyplomatyczne, kontakty z chanem krymskim i jego przekupienie umożliwiły porozumienie polsko-tatarskie, a później polsko-tureckie i spowodowały powrót Mołdawii do statusu wasala osmańskiego. Z tekstu pracy niedostatecznie jasno wynika, że Jeremi Mohyta już w momencie objęcia tronu był doświadczonym politykiem, realizującym własne cele, przekonanym o konieczności bliskiej współpracy z Polską, to nie znaczy jednak, że był marionetką w rękach Polaków. Aktywność polityczna Jeremiego Mohyty w latach 1595-1599 postrzegana jest przede wszystkim w aspekcie działań wywiadowczych i pośrednictwa w działaniach dyplomatycznych. Należy jednak zauważyć, że księstwa rumuńskie w XVI-XVIII wieku były terenem ścierania się wywiadów różnych państw niezależnie od tego, kto tam rządził, Jeremi Mohyta nie był wyjątkiem, choć zapewne jego aktywność w tym zakresie mogła być nieco większa niż innych gospodarów.

Ważnym polem współpracy Jeremiego Mohyty z Polską na arenie politycznej była pomoc dla dyplomatów polskich prowadzących negocjacje z Turkami i Tatarami. W pracy poświęcono temu zagadnieniu sześciostronicowy podrozdział, zdecydowanie zbyt mały, by właściwie zanalizować problem. Autor skupił się na działaniach o charakterze komunikacyjnym (przesyłka poczty, przewodnictwo), pomijając same negocjacje, na które przy tym temacie należało położyć nacisk szczególny. Niestety bowiem nie dowiadujemy się z tego rozdziału jak rozwijał się proces kształtowania się kondominium polsko-osmańskiego w Mołdawii na przelomie XVI i XVII wieku, jak przedstawiał się on od

strony prawnej, jak postrzegają go strona polska, jak osmańska i wreszcie jaki był udział Jeremiego Mohyły w jego kształtowaniu. W polskich zbiorach (zwłaszcza w AGAD) są materiały na ten temat, pokazują one też, że nie zawsze współpraca układała się różowo, o czym świadczyć może poważny konflikt Jeremiego Mohyły z Janem Szczęsnym Herburtem, notabene pominięty w pracy.

Ciekawym, mniej znanym aspektem polityki Jeremiego Mohyły są Kozacy, którzy w tym czasie stawali się coraz bardziej samodzielnym elementem politycznym w regionie. Znaczna ich część uległa wpływom emisariuszy cesarskich i podejmowała działania dywersyjne przeciw Turcji, co było niebezpieczne zarówno dla Rzeczypospolitej, jak i Mołdawii. Zbiegło się to z antypolskimi powstaniem kozackimi znanymi jako powstania Łobody i Nalewajki. Działaniom Jeremiego Mohyły na froncie kozackim poświęcony został w pracy kilkunastopiętny podrozdział pokazujący mało dotychczas znany aspekt polityki zarówno hospodara, jak też Kozaczyzny w tym czasie.

Ważny wpływ na sytuację Mołdawii miały wydarzenia w Siedmiogrodzie, którym poświęcono ostatni podrozdział rozdziału pierwszego i pierwszy podrozdział rozdziału drugiego. W sąsiednim księstwie nastąpiły w latach 1595-1599 duże zmiany, które o 180° zmieniły jego politykę wobec Mołdawii. Klęska popieranego przez Zygmunta Batorego Stefana Răzvana zmusiła księcia siedmiogrodzkiego do odstąpienia od dążenia do podporządkowania sobie Mołdawii, szczególnie istotne jednak okazało się przekazanie tronu siedmiogrodzkiego Andrzejowi Batoremu. Autor słusznie zwrócił uwagę na ścisłą współpracę Jeremiego Mohyły i Andrzeja Batorego oraz rolę tego pierwszego w nawiązaniu przez tego drugiego kontaktów z Portą Otomańską i uzyskaniu zatwierdzenia na tronie przez sułtana. Nie do końca jednak wyjaśniono ich wspólną politykę wobec Michała Walecznego i zamiar jego usunięcia z tronu wołoskiego na rzecz Symeona. Ideę taką Jeremi Mohyła przedstawił królowi Zygmuntovi III i Zamoyskiemu jeszcze w kwietniu 1599 roku (a więc krótko po objęciu tronu przez Andrzeja). Jan Zamoyski zdecydowanie odradzał wówczas gospodarowi mołdawskiemu ten pomysł obawiając się wzrostu jego uzależnienia od Turcji¹. Mimo to Mohyła z Batorym zaczęli naciskać na Michała, by dobrowolnie ustąpił z tronu, na co Michał skarżył się w liście do króla. Niewątpliwie więc atak hospodara wołoskiego na Siedmiogród, jak i później na Mołdawię został w pewnym

¹ AGAD, Archiwum Zamoyskich, 857, s. 1-4.

sensie wywołany przez ich władców, co jednak nie zostało w pracy dostatecznie zaakcentowane.

Rozdział drugi, najobszerniejszy w całej pracy, zdominowany został przez opis działań wojennych najpierw obronnych i ofensywnych prowadzonych przeciw Michałowi Walecznemu, a następnie w celu osadzenia i utrzymania Symeona Mohyty na tronie wołoskim. Opis kampanii jest dokładny, aczkolwiek oparty głównie na polskojęzycznym materiale źródłowym i literaturze. Szkoda, że brak tu jakiegokolwiek odniesienia do bardzo obszernej i szczegółowej literatury rumuńskiej poświęconej działaniom Michała Walecznego. Niektóre prace są w dużej mierze także wydawnictwami źródłowymi, jak np. praca Ilii Corfusa, *Mihai Viteazul și Polonia*, București 1937, w której opublikowano 120 dokumentów. Praca ta została wprawdzie odnotowana w bibliografii, jednak w tekście ani przypisach nie widać śladu jej wykorzystania.

Dużą wartość stanowi natomiast część poświęcona walkom związanym z osadzeniem i utrzymaniem Symeona Mohyty na tronie wołoskim. Tak dokładnej próby rekonstrukcji działań wojennych nie ma ani na gruncie polskim, ani rumuńskim i jest to niewątpliwie najbardziej wartościowa część rozprawy doktorskiej. W tym kontekście działania samego Jeremiego Mohyty rysują się jako marginalne na tle działań ściśle wojskowych Jana Zamoyskiego, Jana Potockiego czy Marka Sobieskiego.

Analiza zmian w sytuacji polityczno-prawnej obydwu księstw w latach 1600-1602 ogranicza się w zasadzie do kwestii finansowych i przydałoby się jej pogłębienie, przede wszystkim dobrze byłoby zastanowić się dlaczego ta, wydawać by się mogło, bardzo korzystna dla Rzeczypospolitej sytuacja nie została przez nią ostatecznie wykorzystana.

Pewna próba uzasadnienia tezy zawartej w tytule pracy znalazła się w rozdziale trzecim, bardzo niejednorodnym pod względem struktury i treści. Znalazła się w nim zarówno kontynuacja walk o Wołoszczyznę dla Symeona Mohyty i ostatnie lata rządów Jeremiego Mohyty w Mołdawii, jak też próba pokazania całokształtu relacji Jeremiego Mohyty z Polską, jako państwem i znaczniejszymi w państwie Polakami. Trochę sztucznie dołączono tu też biografię wielkiego logofeta Łukasza (Lupu) Stroicia.

Teza zawarta w tytule została udowodniona i z argumentami Autora na jej poparcie można się w pełni zgodzić. Niewątpliwie bardzo ważną rolę w kształtowaniu układu politycznego umożliwiającego faktyczne (choć krótkotrwałe i nieformalne w istocie) kondominium polsko-osmańskie w Mołdawii odegrała współpraca Jana Zamoyskiego i

Jeremiego Mohyty trafnie podsumowana przez Autora „Obaj mężczyźni byli jednak na siebie skazani i w obliczu takiej sytuacji potrafili ze sobą doskonale współpracować przy zachowaniu wszelakich norm dobrego wychowania w oficjalnej korespondencji. Każdy z nich realizował własne cele przy pomocy drugiego, a że te często były zbieżne, ich kooperacja dawała efekty.”

Układ ten zaczął się rozpadać niemal natychmiast po śmierci jego twórców, która nastąpiła w czasie od siebie nieodległym (Jan Zamoyski 1605 r. , Jeremi Mohyta 1606r.). Inna rzecz, że w tym czasie nastąpiły też daleko idące zmiany zarówno w polityce międzynarodowej, jak również w sytuacji wewnętrznej tak Rzeczypospolitej, jak i Mołdawii. Zakończyła się wojna między Turcją Osmańską a Cesarstwem, obok problemu szwedzkiego pojawił się problem moskiewski, rokosz Zebrzydowskiego też nie umacniał państwa polskiego. W tej sytuacji kierunek południowo-wschodni w polityce Rzeczypospolitej znalazł się na dalszym planie. Głęboki konflikt w rodzinie Mohytów po śmierci Jeremiego uniemożliwił praktycznie prowadzenie jednolitej polityki wobec Mołdawii i w rezultacie stała się ona wypadkową działań stronników dwóch walczących ze sobą linii rodu. Konflikt ten został całkowicie pominięty w pracy, a dobrze byłoby się przyjrzeć gdzie i kiedy pojawiło się jego źródło.

Problem podjęty przez Huberta Beczka należy do tych nielicznych w tej epoce bardzo dobrze oświetlonych źródłami w większości polskojęzycznymi. Lwia część tego materiału została opublikowana w wydawnictwach rumuńskich dostępnych w Internecie i uzupełniona źródłami niepublikowanymi dostępnymi w polskich archiwach i bibliotekach, a także we Lwowie i Wiedniu. Sposób wykorzystania materiału źródłowego i jego krytyka nie budzą zastrzeżeń, bardzo obszerne przypisy źródłowe wskazują, że tekst pracy został oparty głównie na materiale źródłowym.

Znacznie gorzej przedstawia się natomiast sprawa literatury, która już w bibliografii przedstawia się dość skromnie (a i ta nie została w pełni wykorzystana), a w rzeczywistości jest bardziej obszerna. W badaniach nad tym problemem dominowali badacze rumuńscy jak: Nicolae Iorga, Ștefan Andreescu, Veniamin Ciobanu, Constantin Rezachevici, Ștefan Sorin Gorovei i wielu innych². Oczywiście polski doktorant nie ma obowiązku znać języka

² N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. 5, ed. C. Rezachevici, București 1998; Ș. Andreescu, *Restitutio Daciae*, vol. II: *Relațiile politice dintre Țara Românească , Moldova și Transilvania în răstimpul 1601-1659*, București 1989, toż, vol. III: *Studii cu privire Mihai Viteazul (1593-1601)*, București 1997; V. Ciobanu, *La cumpănă*

rumuńskiego, jednak podejmując taki temat powinien przynajmniej ogólnie orientować się w istniejącej literaturze, zwłaszcza, że w pewnym ograniczonym zakresie także z tej literatury korzysta. Trudniej znaleźć usprawiedliwienie niewykorzystania licznych pozycji z literatury polskiej, może niedoskonałych, z pewnością jednak dających szerszą perspektywę³.

Z punktu widzenia naukowego praca napisana jest z perspektywy krótkowidza doskonale odnotowującego szczegóły, któremu trochę ginie ogólny ogląd sytuacji. Niemniej jednak ten styl pisania może się podobać czytelnikom zainteresowanym historią polityczno-wojskową, zwłaszcza, że pod względem literackim jest on bez zarzutu. Autor wykazał umiejętność pozyskiwania i interpretacji źródeł historycznych, posiada niewątpliwy talent pisarski, łatwość i komunikatywność wypowiedzi, wróżę mu przyszłość dobrego popularyzatora historii, co nie każdemu historykowi jest dane.

Błędów rzeczowych jest w pracy niewiele (mianem języka serbskiego określano wówczas tzw. „slavonę” czyli język używany wówczas w krajach rumuńskich w kancelarii i literaturze; Jerzy Łoziński był teściem, a nie zięciem Jeremiego Mohyły; Țarigrad to nie jakaś miejscowość a Stambuł; ślub Samuela Koreckiego i Katarzyny Mohylanki odbył się w kwietniu 1616 a nie w listopadzie 1615 r.; Lupu to nie ksywa Stroicia a forma imienia

veacuri (Țările române în contextul politicii poloneze la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea), Iași 1991; V. Ciobanu, *Politică și diplomație în secolul al XVII-lea. Țările române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601-1634)*, București 1994; Zbiór prac różnych badaczy pod wspólnym tytułem *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. 1: *Casa noastră movilească*, Sucevița 2006, vol. 2: *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, Sucevița 2006, vol. 3: *Arta și restaurare*, Sucevița 2013; *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, red. P. Cernevideanu, C. Rezachevici, București 1975; *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. 1–4, București 1982–1986; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, nowe wyd. București 2002; „Revista de Istorie a Moldovei”, 2005, 1-2 (cały zeszyt poświęcony Mohyłtom) nie licząc licznych artykułów w rozmaitych czasopismach naukowych.

³ B. Janiszewska - Mincer, *Rzeczpospolita Polska w latach 1600-1603*, Bydgoszcz 1984; S. Grzybowski, *Jan Zamoyski*, Warszawa 1994; H. Wisner, *Zygmunt III Waza*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991; J. Sas, *Wyprawa Zamoyskiego na Mołdawię*, „Przegląd Powszechny”, t. LVI, 1897; K. J. Heck, *Z literackiej działalności Piotra Cieklińskiego*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu Ludwika Cieklińskiego*, Lwów 1902, s. 7-16; I. Czamańska, *Orzeł biały zwycięzca. "Ziemia wołoska" Piotra Cieklińskiego - nowa próba interpretacji*, w: *Eruditio et interpretatio*, Poznań 1997, s. 309-320; też, *Characterul legăturilor lui Jan Zamoyski cu Movileștii*, „Arhiva Genealogică”, Iași III (VIII), 1996, 3-4, s. 307-312; też, *Between Poland and Ottoman Empire. The political and juridical status of Moldavia in the 15th - 18th century*, w: *Turkey & Romania. A history of partnership and collaboration in the Balkans*, red. F. Nitu, I. Cosmin, U. Metin, O. Kolcak, H. Topaktaş, Istanbul 2016, s. 181-192; też, *Luca Stroici, Miron Barnovschi și familiile lor în relațiile cu Polonia*, w: *Dragomirna și ctitorii ei, Sfânta Mănăstire Dragomirna* 2014, s. 393-402 i inne.

Łukasz) i są one mało istotne. Rozprawa może zostać opublikowana po pewnych korektach konstrukcyjnych, w takim wypadku warto byłoby jednak zastanowić się też nad korektą tytułu.

Reasumując: mimo pewnych uwag krytycznych rozprawa doktorska Huberta Beczka, *Hospodar Jeremi Mohyła jako gwarant polskich wpływów w Mołdawii (1595-1606)* spełnia warunki niezbędne dla rozpraw doktorskich w związku z powyższym wnioskuję o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

·
·